

UTOPIK XƏYALLAR, ACI REALLIQLAR...

ƏHMƏD SAMİ EL AYDI

Bakı Dövlət Universiteti

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Anarın «Ağ qoç və qara qoç» əsəri son illərdə nəşr olunan romanlar içərisində əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Həcmcə o qədər də böyük olmayan roman ictimai-siyasi mövzuda qələmə alınmışdır.

«İki hissədən ibarət olan roman «utopik və antiutopik nağıllar» adlandırılmış və hər bir hissəyə «Məlikməmməd» nağılından götürülmüş ağ qoç və qara qoçla bağlı uyğun epiqraflar verilmişdir. Lakin bütövlükdə roman nağıl üslubuna söykənilərək yazılsa da, «Məlikməmməd» nağılının sujetini olduğu kimi təkrarlanmamış, sadəcə müəllif adı çəkilən folklor abidəsinin motivləri fonunda şərti metaforizmin üslub örtüyünə bürünərək cəmiyyətin siyasi həyatının fərqli təzahürlərini bütün dolğunluğu ilə canlandırmağa çalışmışdır» (7, 490).

Qeyd edək ki, Anar romanın birinci nağılında utopiya anlayışında işıqlı dünyanı nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi, «utopiya anlayışı heç də həmişə sadəcə xəyal olunan deyil, çox vaxt gələcək perspektivləri əks etdirməsi ilə yadda qalır» (6, 187). Bu anlayışa əsasən Anar peşəkarcasına real Azərbaycanı deyil, istədiyi və arzularına uyğun olan Azərbaycanı təsvir edir.

Yazıçı bu hissədə iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, sosial şəraiti inkişaf etmiş bir ölkə kimi Azərbaycanı təsvir edir, hətta göstərir ki, ölkəni ən narahat edən problem – Qarabağ münaqişəsi həll olunmuşdur. Müəllif bu məqama belə təsvir edir: «İndi Azərbaycan əhalisinin rifah səviyyəsinə görə ərəb əmirliklərini arxada buraxmış, iqtisadi və mədəni inkişafı etibarilə ən qabaqcıl Avropa ölkələrinə çatmışdı. Son iki ildə səhiyyə xidməti, orta və ali təhsil, çörək, kommunal xidmətlər (mənzil elektrik, qaz, su haqqı), şəhər nəqliyyatı (taksidən başqa) pulsuz olmuşdu» (1, 309).

Buna əlavə olaraq göstərilir ki, Azərbaycanın qədim ərəziləri qaytarıldı, Şimali və Cənubi Azərbaycan vahid dövlət oldu. «Keçmişlərdə Hökumət evi adlanan bina indi Odlar sarayı adlanırdı. Sarayın dörd qülləsinin üstündə dörd tərəfdən on altı daimi məşəl yanırdı - bu məşəllər Quzey və Günəy Azərbaycanın on altı tarixi ərəzisini, vaxtilə xanlıqlar adlanan ərəziləri təmsil edirdi - sağ cinahda Bakı, Gəncə, Qarabağ, Şirvan, Şəki, Naxçıvan, Lənkəran və Quba, sol cinahda Təbriz, Ərdəbil, Zəncan, Marağa, Urmiya, Qaradağ, Maku və Xoy» (1, 324).

Yazıçı bu hissədə yeni Azərbaycan dövlətinin əsaslarını təsvir etməyə davam edir. O, Azərbaycanın yeni vəziyyətini təmin edən konstitusiyaya nəzər salmağı da unutmur: «Milli Məclisin iclas salonunda Dövlət bayrağı və gerbiylə bərabər Ana Yasanın əsas müddəaları da həkk olunmuşdu: «Birləşmiş Azərbaycan Respublikası Azəri türk millətinin vahid, azad, müstəqil, demokratik, dünyəvi dövlətidir.

Azərbaycan respublikasının bütün vətəndaşları irqindən, millətindən, dilindən, dinindən, sosial durumundan, sinfi mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bərabər hüquqlara malikdirlər. Azərbaycan böyük Türk dünyasının ayrılmaz parçasıdır» (1, 329-330).

Göründüyü kimi, yazıçı bu müddələrdə Azərbaycanın uzun müddət münasibəti kəsilmiş olan türk dünyasına qovuşmasını vurğulayır.

Romanın bu hissəsində diqqəti çəkən məqamlardan biri milli özünəqayıdış, kökədənəmədir. Belə ki, romanda küçələrin, universitetlərin, meydanların adları dəyişdirilmiş, Türk dünyasının, o cümlədən Azərbaycanın tarixində mühüm rol oynayan böyük şəxsiyyətlərin adlarından istifadə olunmuşdur. Onun təsvir etdiyi Azərbaycanın Füzuli universiteti, Mahmud Qaşqarlı universiteti, Hunlar, Manas, Orxon meydanları, Boz qurd heykəli, Nuru paşa prospekti, Mürsəl paşa prospekti və Ənvər paşa prospektləri var. Daha mühüm bir məqam yazıçının bu əhvalatları Novruz bayramı fonunda təsvir etməsidir. Şübhəsiz ki, bu təsadüfi deyil. «Anarın əsərinin başlanğıcında təsvir etdiyi təntənəli şəkildə keçirilən Novruz bayramı milli-mənəvi dəyərlər üzərində kök atmış, şaxələnmiş, boy vermiş, illəri, qərinələri özündə yaşatmış, cilalanmış milli xalq bayramıdır» (5, 250).

Ümumiyyətlə, «Türk millətinin öz həyat fəlsəfəsindən, təbiət düşüncəsindən doğmuş yaz bayramının hər gəlişi olduqca böyük coşğunluq içərisində qarşılanmışdır. Çünki təbiətdəki dəyişiklik tarix boyu etnosun həyatında da bir dönüş və təzələnmə nöqtəsi olaraq düşünölmüşdür» (2, 278).

Yazıçı bu hissədə istədiyi və arzuladığı yeni Azərbaycanı və ölkənin istiqlalıyyətinə nail olmağını təsvir etdikdən sonra mühüm bir məqama toxunur. Bu məqam istiqlalıyyəti qoruyub saxlamağın daha əhəmiyyətli olması ilə bağlıdır. Çünki Azərbaycan öz müstəqilliyini bir daha itirərsə yenidən onu qaytarmaq ciddi çətinliklərlə müşayiət oluna bilər. Ona görə də yazıçı bu sitatla utopiya ilə əlaqəli birinci nağılı yekunlaşdırır: «İlahi, bu günümüz üçün sənə min şükür. Bu xoşbəxtliyi xalqıma, dostlarıma, ailəmə çox görmə. Ən pis günümüz bu olsun. Tarix boyu çox əzablara, məşəqqətlərə tuş olduq, ağır günlər yaşadığımız, öldü-qaldıyla üz-üzə durduq. Axır ki, iradəmizlə, ağılimızla, halal zəhmətimizlə ağ günə çıxdığımız, bu günümüzü qazandıq. Bu günümüz sonsuza qədər davam etsin, Uca Tanrım, Amin» (1, 344).

Romanın ikinci hissəsi də Məlikməmməd nağılından gətirilən sitatla başlayır: «Bir də gördü ki, ağ qoçnan, qara qoç budu döyüşə-döyüşə gəlir. Məlikməmməd o saat sıçrayıb ağ qoçun belinə mindi. Amma ağ qoç bunu qara qoçun belinə tulladı. Qara qoç da Məlikməmmədi götürüb qaranlıq dünyaya apardı» (1, 345).

Bu parçaya diqqət yetirdikdə onun təsadüfi səciyyə daşmadığını görməmək mümkün deyildir. Ondan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, işıqlı və qaranlıq dünya arasında savaş gedir. Əgər işıqlı dünya öz varlığını möhkəm qoruyub saxlamazsa, gec-tez sıradan çıxmış olar.

«Ağ qoç və qara qoç» romanının ikinci nağılı isə birinci nağıla tam kontrast təşkil edən hadisə və epizodlarla müşayiət olunmaqdadır. Burada böyük güclərin siyasi-iqtisadi maraqlarının kəsişdiyi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini itirərək müxtəlif zonalara bölünməsi təsvir olunmuşdur» (7, 491).

Belə ki, ölkənin paytaxtı Bakı üç hissəyə - zonaya parçalanmışdır. Birinci zona Behişt-Badi-Kübə, ikinci zona Bakı kommunası, üçüncü zona isə Bakı siti adlanır. Zonaların hərəsinin öz xüsusiyyətləri var. Hər şeydən əvvəl bu zonaların xüsusiyyətlərinə nəzər salağ.

Zona xüsusiyyəti	I zona	II zona	III zona
Adı	Behişt-Badi-Kübə	Bakı kommunası	Baku siti
Bayraq rəngi	Yaşıl	Qırmızı	Göy
Etiqad	Dinçilər	Kommunistlər	Demokratlar
Dil	Fars dili	Rus dili	İngilis dili
Adlar (şəxsiyyət, yer, qəzet, küçə)	Dinə uyğun, Mankur, İrşad, İnam	Kommunizmə uyğun Marat, Marks, İskra	Müasir adlar Fil, Bura, First

Göründüyü kimi, yazıçı hər üç zonanı real cizgilərlə təsvir etmişdir.

Romanda təsvir olunur ki, birinci zonada hər şey dinə uyğunlaşdırılmış, adlar dəyişdirilmiş, amma buna baxmayaraq yenə də rüşvət mövcuddur, qadınlar sərhədlərindən çıxan kimi hicablarını çıxarırlar. İkinci zonada hər şey kommunizmə uyğunlaşdırılmış, üçüncü zona isə tamamilə müasirləşdirilmişdir.

Ümumiyyətlə, «Əsərin əsas canı və qayəsi da elə ikinci hissədedir. Söhbət reallıq qatından gedir. Nağıl kimi təqdim edilən əsər elə nağıl süjetinin üzərində qurulub və bu iki hissə çılpaq həqiqətlərin, bir çox siyasi proseslər, cəmiyyət, dövlət və hakimiyyətlə bağlı düşüncələrin, həmçinin mədəniyyətimiz haqda fikirlərin söylənilməsi üçün vasitə rolunu oynayır» (4, 51-52).

Yazıçı bu üç zona üzündən Azərbaycanda baş vermiş olan ictimai, əxlaqi və mənəvi dəyişiklikləri təsvir edir. Çılpaq şəkildə disko şou, göbək rəqsi və s. «Ortada səhnə qurulmuşdu. ...Qabaq masalarda sinli kişilər, bəziləri cavan qızlarla əyləşmişdi. Arxa masaların ətrafında, üstündə, altında oturanlar, duranlar, uzananlar cavanlar idi. Uzun saçlı oğlanlar, qısa saçlı qızlar. Ayırd eləmək olmurdu ki, hansı oğlan, hansı qızdır. Bəzi qızlar oğlanların dizi üstündə oturmuşdu, qol-boyun olub yalaşırdılar. Amma kim bilir hansı qız, hansı oğlandır? Bəlkə oğlan qızın dizi üstündə oturub? Ya ikisi də oğlandır? Ya hər ikisi qız? Hamısının da çənələri işləyirdi-saqqız çeynəyirdilər» (1, 399).

Romanda təsvir olunan üç zonadakı dəyişikliklərə diqqətlə baxsaq belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu dəyişikliklər gələcəkdə baş verə biləcək hadisələr kimi yox, real gerçəklik kimi təqdim edilmişdir. Bu dəyişikliklər hər sahədə, hətta doğma ana dilində də hiss olunmaqdadır. «Gör nə günə qalıb ki, bu Azərbaycan balası iki cümləni təmiz ana dilində deyə bilmir» (1, 360).

Tənqidçi Nərgiz Cabbarlı bu barədə belə yazır: «Məgər sizdə qeyri-müəyyən nə vaxtsa ola biləcək bir gələcək təəssüratı yarandı? Məndə yox, çünki həmin üç zona artıq mövcuddur. Məgər azad respublikamızın paytaxtı olan Bakımızda bu zonalar görünür? Üç siyasi quruluşun təsiri duyulmur? Daha dəqiq desək, bu təsirin nəticəsində dəyişmiş, parçalanmış psixologiyaların mövcudluğuna göz yummaq istəsəniz də, etirafdan qaçsanız da bu reallıqdır. Gözümüzün reallığı. Bir də təbii ki, yazıçının öz adı ilə adlandırmaq istəmədiyi reallıq» (3, 84).

Qeyd etmək lazımdır ki, din müasirliyə və mədəniyyətlərin bir-birinə inteqrasiyasına zidd deyil, əksinə din bunlara çağırır və təşviq edir. Amma dinin qayda-qanunlarını və adət-ənənələri qoruyub-saxlamaq şərti ilə bu müasirliyi və inteqrasiyanı yerinə yetirmək olar.

Yazıçı göstərir ki, ölkəsi bu vəziyyətə düşməzdən əvvəl qabaqcadan xəbərdarlıqlar var idi. Amma heç kəs bunlara əhəmiyyət vermirdi. Buna görə də müəllif yalnız hökumətin deyil, ziyalıların, siyasi şəxsiyyətlərin də məsuliyyət

daşdığı vurğulayır. «Sən ölkənin tanınmış jurnalisti idin, görmürdün ki, hadisələr hansı məcrada gedir? Qəzetlərin nə yazdığını oxumurdun. ...Bilmirdin ki, bir-birinə ədavət, kin püskürən bütün bu yazılar, çıxışlar, bu qan-qan deyən adamlar cəmiyyətdə elə bir nifrət potensialı yaradır ki, bir gün böyük partlayış baş verəcək, hər şey alt-üst olacaq? Oldu da...

- Amma sən burda olanda qarşısını ala bilmədin...

- Qarşısını necə alaydım?

- Niyə, ölkənin nüfuzlu ziyalıydın. Adamları ağıllarını başına yığmağa çağırıydın, deyəydin ki, qardaşlar, bunun axırı fəlakətdir, qandır, ölümdür, bir-birinizə qənim kəsilməyin, qardaş qanı tökməyin» (1, 382).

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif romanda kədərli və ümitsizliyə varan pessimizmə baxmayaraq Azərbaycanın qarşılaşdığı və qarşılaşa biləcəyi fəlakətlərdən yalnız millətin iradəsi ilə çıxıb bilməsini vurğulayır. «Əvvəla ağ qoçu qara qoçdan seçib bilmək lazımdır. Sonra da sıçrayıb ağ qoçun belinə minəndə elə möhkəm oturmalısən ki, səni qara qoçun belinə ata bilməsin» (1, 411).

Anarın fikrincə, ölkənin taleyi üçün öncə düzgün yol seçmək, sonra seçilmiş yolu qoruyub saxlamaq lazımdır.

Burada bir məqama toxunmaq lazımdır ki, Anarın qələmə aldığı bu üç zonanı və bunlara xidmət edən ideologiyaları hələ XX əsrin əvvəllərində qələmə alınmış əsərlərdə də görmək mümkündür. Qüdrətli sənətkar Cəlil Məmmədquluzadənin yazmış olduğu «Anamın kitabı» (1920) pyesində öz mədəniyyətindən ayrılaraq başqa dillərdə danışmağı özünə fəxr bilən bir ananın üç övladının problemləri Anarın əsərində üç zonaya bölünmüş Bakının dərdləri ilə eyniyyət təşkil edir (8, 26).

Ümumiyyətlə «Ağ qoç və qara qoç» romanı bütövlükdə uğurlu alınmışdır. Yazıçı Anar qoyduğu qayəni və məqsədi orijinal dildə ifadə etmişdir. Roman son illərdə qələmə alınan nəsr nümunələri arasında xüsusi yerlərdən birini tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. Anar. Əsərləri. IV cild. Bakı: Nurlan, 2004, 503 s.
2. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2001, 580 s.
3. Cabbarlı Nərgiz. Yeni nəsil ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2006, 380 s.
4. Cabbarlı Nərgiz. Yeni nəsil ədəbiyyatı – 2. Bakı: Qanun, 2008, s.
5. Gülxani Pənah. Anar və folklor. Bakı: Elm, 2007, 220 s.
6. İsayeva P. «Ağ qoç və qara qoç» romanı, utopiya və antiutopiya paradigmasından. Bakı: Azərbaycan jurnalı, 2009, №1, s.176-181.
7. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. II cild. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 562 s.
8. Şərifzadə Salidə. Müasir Azərbaycan romanlarında ictimai-siyasi mühitin təsviri problemləri. Bakı: BDU, 2007, 76 s.

УТОПИЧЕСКИЕ ГРЁЗЫ, ГОРЬКИЕ РЕАЛЬНОСТИ...

АХМЕД САМИ АЛЬ-АЙДИ

РЕЗЮМЕ

Объектом исследования статьи является роман «Аг коч, Кара коч» («Белая овца, Чёрная овца») Анара, одного из выдающихся представителей современной Азербайджанской литературы. Роман в данной статье был рассмотрен в контексте темы,

идеи-проблемы и в создании художественных образов. Во время процесса исследования романа были отмечены два противоположных друг другу фона, сюжетных линий и охарактеризованы связи каждого из этих сюжетов в аспекте лейтмотивной идеи произведения. В статье отмечены материалы, ранее проведённых исследований о романе, которые были успешно использованы автором данной работы.

UTOPIAN DREAMS, BITTER REALITIES...

AHMED SAMY EL AYDY

SUMMARY

In the publication the novel "White ram, black ram", whose author is one of the eminent representatives of modern Azerbaijan literature Anar has become the object of analysis. Here the novel has been researched in the context of its theme, idea-problem, artistic characters. In the process of analysis the novel has been followed on the background of two story lines contradicting each other, the aspects of each of the story lines related to the idea leitmotiv of the work have been characterized. In the publication the attitude towards the written researches about the novel has been mentioned, they have also been benefited in their turn somehow.